

Kap.1.

Landskap – oppbygging

Både naturgrunnlag, biologisk og historisk innhold, symbolbetydning, identitet og estetiske kvaliteter inngår i landskapet. Fig.1 viser landskapets oppbygning.

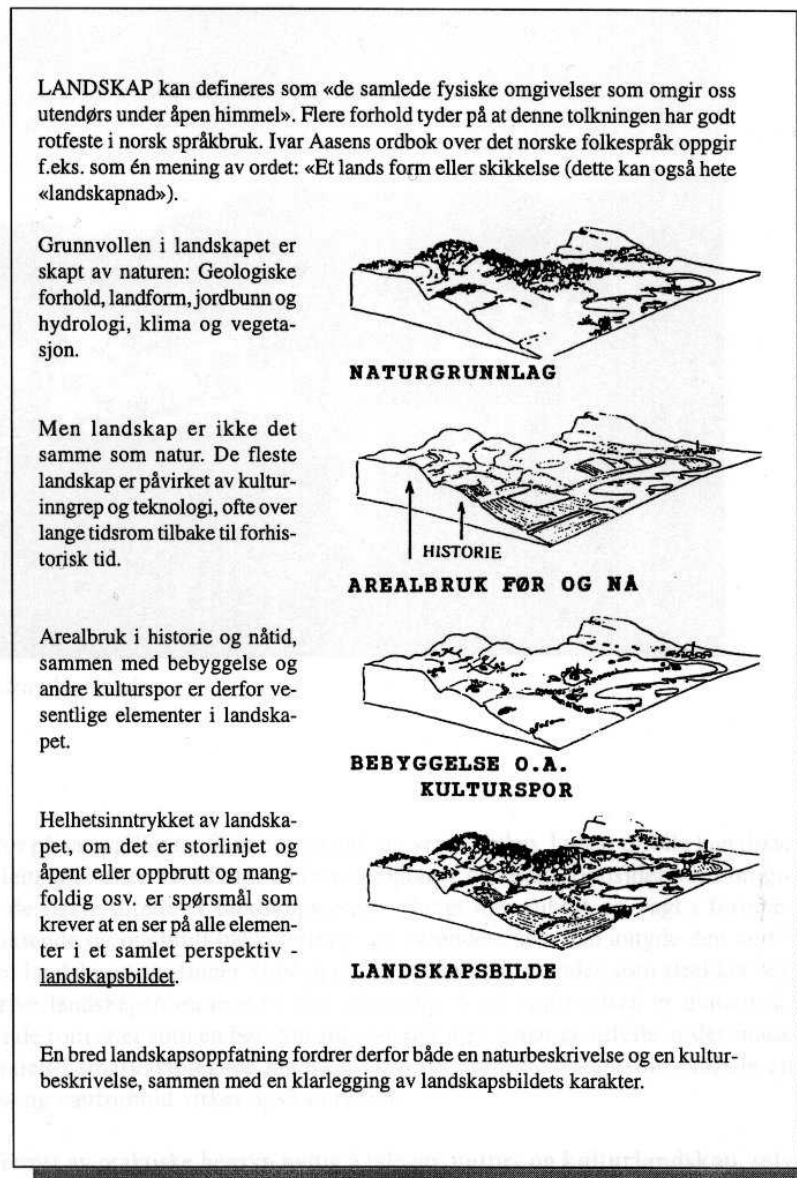

Fig.1. Skjematisk oversikt over landskapets oppbygning (Nordisk ministerråd 1987).

Begrep og definisjoner; landskap, landskapsbilde, natur- og kulturlandskap, kulturmiljø villmark, uberørt natur

Landskap

I følge den europeiske landskapskonvensjonen betyr "landskap" et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller

menneskelige faktorer. Her menes alle typer landskap uten bestemt avgrensing eller innhold, - det er avhengig av *eget ståsted*, man definerer det selv (det kan være et stort åpent viddeområde, et dalsøkk eller en innesluttet park i en by m.v.,- avhengig av hvordan en selv oppfatter de).

Landskapsbilde

Når begrepet landskapsbilde brukes, menes helhetsinntrykket av et landskap, basert på et samlet perspektiv av alle landskapselementer og opplevelsen (inkl. lukt, evt. støy m.v.) kvalitetene som landskapet gir.

Naturlandskap

Naturlandskap brukes om landskap hvor de naturlige, økologiske prosesser er dominerende og hvor kulturpåvirkningen er liten og ubetydelig. Det kan være inngrep eller spor av inngrep, men økosystemet er lite endret. Man bruker også naturlandskap når det er de naturlige prosessene i landskapet man vil fokusere på. Å avgrense bruken av naturlandskap til landskap hvor mennesker eller husdyr overhode ikke hadde satt spor etter seg, ville ikke gi mening og har liten nytte som redskap for å beskrive en landskapssituasjon.

Villmark – inngrepsfrie naturområder –uberørt natur

Villmark eller villmarkspregete områder brukes om landskap og arealer som ikke er berørt av nyere tids teknologi og fysiske inngrep (veier, kraftutbyggng m.v.), også kalt "Inngrepsfrie naturområder" og "uberørt natur". Villmark er derfor ikke "uberørt" i snever forstand, for både kulturspor fra tidligere bruk, fangst og jakt m.v. samt tradisjonell høsting i form av beite og slått kan være en viktig dimensjon her, og det kan være lokaliteter her som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til (som ellers i landskapet). For eksempel vil et høstingslandskap (se under), dvs. et kulturlandskap, også kunne være villmarkspreget og "uberørt", fordi det ikke er berørt av nyere tekniske inngrep.

Les mer om inngrepsfrie naturområder i Norge, INON.

Kulturlandskap

Kulturlandskap er alt landskap som er påvirket eller omformet av menneskers aktivitet.

Definisjoner av kulturlandskap kan grupperes i tre hovedgrupper (etter Jones 1991):

1. *Kulturlandskap er det menneskeformede landskap.* Omfatter (etter Bruun 1996):

- Høstingslandskapet, ekstensivt drevet med uttak av naturens produksjon gjennom beiting, slått, hogst m.v.
- Dyrkingslandskapet, omformet gjennom landbruk
- Bebyggelseslandskapet, mosaikk av byggefelt, jordbruk, rester av høstingslandskap og naturarealer
- By- og industrilandskapet, urbane miljø dominert av bebyggelse og teknologi.

2. *Kulturlandskap er verdifulle trekk eller elementer som er truet i det menneskeskapte landskapet.*

Brukes ofte om det gamle jordbrukslandskapet som særegent i forhold til urbane miljø, som inneholder av verdifulle kulturminner og kulturarv, inneholder av verdifulle kulturbetingede biotoper (leveområder) med stort økologisk artsmangfold og /eller estetisk høyverdig i forhold til "moderne" ensidige drevne produksjonsflater, bygninger i standardisert byggestil etc.

3. Kulturlandskap er elementer i landskapet som har betydning for en gruppe mennesker i en bestemt kultur eller sosioøkonomisk sammenheng.

Begrepet brukes om "en måte å se på", avhengig av individuelle erfaringer og sosialt betingete forventninger. Landskapet utgjør et sett av symboler, som uttrykker menneskets verdigrunnlag, og folks mentale forestillinger om landskapet er sentralt.

Kulturmiljø

Kulturmiljø og landskap utvider det romlige perspektivet på kulturminnene. Kulturmiljø gir sammenhengen eller helheten som enkeltobjektene inngår i, mens landskap gir sammenhengen mellom natur- og kulturmiljø.

Kulturmiljøer er definert som:

områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.
(kulturminneloven, §2)

Kulturmiljøer kan avgrenses på ulike geografiske størrelsesnivåer. De enkelte kulturminnene inngår i ulike sammenhenger, og kulturmiljøene er ikke entydige størrelser. De avgrenses ut fra situasjon og formål. Eksempler er helhetlige bygningsmiljøer med en klar romlig avgrensning, områder med stor tidsdybde (kulturminner fra ulike tidsperioder) og funksjonelle systemer som viser bruk av ressurser i ulike økologiske soner – fra naustet ved fjorden via gården til setra og jaktbua på fjellet.

Klart kulturbetingete gamle biotoper, som også kan kalles "biologiske kulturminner" inngår i kulturminnebegrepet, og kan derfor også inngå i kulturmiljøer. Også andre naturelementer kan inngå som del av den helhet og sammenheng kulturmiljøet utgjør, men avgrensningen av kulturmiljøet vil ta utgangspunkt i det menneskeskapte eller –påvirkete.

Les mer om kulturminner i kap., xx og om kulturminneforvaltningen på:

<http://www.riksantikvaren.no>

Hvorfor landskap er viktig

Fordi vi lever og virker i landskapet utgjør landskapet en ressurs på flere måter. Verdiene i landskapet er knyttet til økologi og biologisk mangfold, kunnskap om samspillet mellom menneske og natur, kulturarv og bruk/opplevelse.

Biologisk mangfold

Norge ratifiserte FNs konvensjon om biologisk mangfold 9. juli 1993 og har derved et ansvar for å bevare sitt biologiske mangfold, se kap. xx. Biologisk mangfold omfatter variasjonen på følgende nivå: landskap, økosystem, art og genetisk nivå.

Ulike landskapstyper inneholder ulike økosystem og naturtyper med forskjellig dyre- og planteliv. Gjennom å ta vare på variasjonen av de landskapstyper som finnes i kommunen, tar man også vare på noe av bredden i det biologiske mangfoldet.

Gjennom et bevisst forhold til ulike landskap i kommunen, vil det være mulig å sikre naturtyper og verdifulle økosystem som er truet og i ferd med å forsvinne, f.eks. kystlyngheier, edelløvskoger, stranenger, skogstyper og gammel slåttemark mv.

Se også kap. 3. Mennesket som økologisk faktor i landskapet

og biologisk mangfold i jordbrukslandskapet

Helse og trivsel

Landskap dreier seg om alt fra nærmiljø, oppvekst-, bolig og arbeidsmiljø til friluftsområder i byer/tettsteders utkant, skog og fjellområder. Vårt hverdagsliv og vår fritid utspiller seg i et landskap som gir oss muligheter eller skaper hindringer. De ulike sanseinntrykk påvirker oss og er viktige for vår helse og trivsel.

Kulturarv og identitet

Landskapet en del av vår natur- og kulturarv og et identitetsmerke for en region eller bygd fordi det er i her sporene etter menneskenes aktiviteter og ressursutnyttelse finnes.

Norges landskap er varierte både på grunn av ulike forutsetninger i naturgrunnlaget og ut fra regionale forskjeller i ressursutnyttelsen. I et Europa der mange landskapstyper er ødelagt eller forsvunnet, har det norske landskapet og kulturlandskap fremdeles store økologiske og kulturhistoriske verdier som kan tjene som viktige referanseområder.

Estetikk

Et hvert landskap har estetiske kvaliteter, som resultat av innholdet av natur- og kulturelementer. Med gjennomtenkt fysisk planlegging kan vi framheve og berike de naturskapte og kulturhistoriske kvalitetene i landskapet. Med dårlig planlegging kan vi på tilsvarende måte ødelegge de estetiske kvalitetene og verdiene knyttet til natur og kultur.

Ubrutte visuelle linjer (strandlinje, horisont) og drag i landskapet er eksempler på grunnleggende estetiske kvaliteter. Karakteristiske terrengformer, kontrastvirkning og vegetasjonsbilde kan være andre eksempler. Vegetasjonsbildet er avhengig av innhold, dvs naturtype og artsinnhold,- den estetiske kvaliteten må sees i sammenheng med betydningen for biologisk mangfold.

Hva som skjer i landskapet

Noen hovedtendenser i dagens landskapsutvikling:

- Byer og tettsteder ekspanderer. 77% av befolkningen bor nå i byen og tettsteder. Tettstedsarealene øker og fører til endringer både i bylandskapetets bygnings- og grønnstruktur og i randsonene og landskapet omkring. Veier og annen infrastruktur innen samferdsel utgjør en stadig større del av det totale landskapet. I byer legger biltrafikken beslag på ca. 25 % av arealene. Les mer i kap. xx om grønnstruktur.
- I jordbruket, både i innmark og utmark, preges fortsatt store arealer av drift, selv om næringen har endret seg drastisk, etter hamskiftene på 1800- og 1900-tallet. Før industrialiseringen var ressursutnyttelsen og driftsformene relativt stabile i flere hundre år, opptill flere tusen år. Antall bruk i drift har gått drastisk ned, og omleggingen i jordbruket forstetter, mot intensivering. Den store utnyttningen, høstingen av utmarksarealene er drastisk redusert, med markant gjengroing som følge. Enringene har medført et mer ensidig landskap med mindre mosaikkpreg og variasjon. Gamle kulturmarker er nå blant våre mest truede naturtyper og ca 30 % av trua arter i Norge er relatert til disse endringene. Les mer om jordbruk i kap.xx.
- Skogbruket har utviklet seg fra høsting av naturlig tvekst til ”dyrking” av trevirke, og bestandsskogbruk og et omfattende veinett preger det moderne skoglandskapet i stadig sterkere grad. Skogarealet er økende, dels pga skogreising, konvertering av

jordbruksmark til skog og gjengroing av marginal jordbruksmark. Bortimot 50 % av de trua arene i Norge er knyttet til skog.

- Kysten er i økende grad blitt pressområder gjennom utbygging, landvinning og annen tilrettelegging for næring og rekreasjon. Mange landskap preges av fraflytting og omlegging av tradisjonelle næringsveier. Tradisjonelle landskapselementer forsvinner eller inngår i nye sammenhenger. Kystlyngheiområdene, som var vår viktigste ressurs i jordbruket og betydelig utbredt fra Lofoten og sørover, er i sterk tilbakegang. Les mer i xx
- Vassdragene er utsatt for utbyggings press fra samferdsel- og energisektoren. Utbygging innebærer ofte regulering av innsjøer og nedsatt vannføring. Det flate landskapet skapt av elver og vann/sjø i hav er attraktiv fordi det er lettbygd, og elvedeltaer er spesielt utsatt. Les mer i xx
- Fjellområdene preges av ulike utviklingstrekk. Opphørt seterdrift med gjengroing som resultat, utbygging av hyttefelt og transportnett og anlegg til kraftproduksjon og energioverføring påvirker landskapet. Også overbeite i reinbeiteområder og i en del villreinområder virker inn. Reindriften preger landskapet i store deler av landet og er en viktig bærer av samisk kultur.

Det er mange aktører i landskapet som påvirker utviklingen i et komplekst samspill:

- Staten, gjennom viktige føringer og premisser innen areal,- regional,- landbruks-samferdsel- og energisektorene samt gjennom miljøvernpolitikken.
- De arealbrukene sektorene som landbruk, samferdsel, fiskeri- og kystnæringer, nærings- og handelssektoren, olje- og energisektoren og forsvaret.
- Andre sektorer med indirekte påvirkning som utdanningssektoren, miljøvernsektoren og kirke- og kultursektoren.
- Kommunene, fylkeskommunen/Sametinget gjennom arealplanlegging og annen myndighetsutøvelser.
- Allmennheten, både som eiere og brukere, forbrukere og som deltaker i samfunnsdebatten, samt gjennom private reguleringsforslag bl.a.
- Frivillige organisasjoner, gjennom sin aktivitet som opinionspåvirkere, eiere og tiltakshavere.

Kap. 2.

Landskapsbildet

Et helhetsinntrykk av landskapet innebærer å se alle landskapselementer i et samlet perspektiv. Ved siden av opplevelse knyttet naturmiljø og kulturmiljø, er landskapsbilde også knyttet til romlige og visuelle forhold, hvor skalaforhold og romvirkning er sentrale begreper. Om et landskap er storlinjet og åpnet, storskalig, brutt og mangfoldig, småskalig, om det er inntrykssterkt og lett og kjenne igjen, om det er enhetlig, harmonisk, opprevet eller kaotisk krever et samlet perspektiv. Beskriving av skalaforhold og landskapsrom kan ofte være vanskelig, da lys- og værforhold også påvirker opplevelsen. Videre vil hørsel og lukt også påvirke, - for eksempel vil trafikkstøy eller duften fra blomster påvirke opplevelsen av landskapet. Årstiden og klima har også betydning.

Les mer i <http://www.dirnat.no/archive/attachments/01/53/DNHnd061.pdf>
DN-håndbok 23-2003 "Grønn by"...etc. s.59 Landskaps-temakartet

Landskapsregioner i Norge og referansesystem for landskap

Link i høyremarg til: **Referansesystem for landskap:**

http://www.nijos.no/Arbeidsomrader/landskap/h_landskapskartl.htm

For mange slags arbeid med landskap vil en regioninndeling av landskapet være et viktig grunnlag og hjelpemiddel.

Norsk institutt for jord - og skogkartlegging (NIJOS 1998) har utarbeidet et "Referansesystem for landskap". Helheten i landskapet og samspillet mellom de naturgitte og kulturskapte komponentene som former og danner det visuelle landskapsbildet står sentralt i inndelingen og beskrivelsen av den romlige landskapsinndelingen på tre nivåer: 45 regioner, 445 underregioner og 445 områder.

Regionene gir et samlede uttrykk for de storlinjete hoveddragene i landskapskarakteren (eks. Kystbygdene på Vestlandet, Innlandsbygdene i Nordland etc.) og det finnes beskrivelser av disse ordnet i temaene landskapets hovedform, landskapets småformer, vann og vassdrag, jordbruksmark, bebyggelse og tekniske anlegg og sammenfattende om landskapskarakter. I tillegg er Landskaps-regionene gruppert til 10 jordbruksregioner med beskrivelser.

Underregion kan være et godt egnet utgangspunkt for å forklare den overordne karakteren av landskapsbildet og for å få fram trekk som er representative eller typiske for området. Den landskapelige variasjonen er imidlertid ofte svært stor innenfor den enkelte region og i mange tilfelle også innenfor underregions grenser.

Landskapsområder er det nivå hvor det er mulig å få fram brukbare rammer for en karakteristikk av landskapsbildet, - det finnes ikke en samlet oversikt for Norge, men for enkelte regioner (eks. Lofoten).

Les mer om Nasjonalt referansesystem for landskap, Jordbruksregioner og Arealbeskrivende landskapskart på: www.nijos.no.

Landskapsanalyse

Landskapsanalyse er et verktøy for å registrere, kartfeste og analysere landskapet. Kommunen kan ha nytte av landskapsanalyser som grunnlag for å ivareta sine landskapsverdier, først og fremst i sin arealplanlegging, men også i sin tilskuddsforvaltning. Landskapsanalyser kan ha ulik skala og fokus, men felles bør være en helhetlig tilnærming, der både naturmiljø, kulturmiljø og landskapsbilde beskrives.

Den bør inneholde kartlegging og beskrivelse av verdier knyttet til biologisk mangfold og kulturarv i landskapet. Landskapsbildet beskrives gjennom komponenter som landskapsrom, silhuetter, utsiktspunktet og arealbruk m.v., og gjennom kriterier som helhet, variasjon/mangfold, inntrykksstyrke/intensitet, tålegrense mot inngrep. Analysen bør gi en vurdering og prioritering av landskapsverdier i kommunen.

Utfordringen er å fange opp helheten i landskapsverdiene. Dette krever en tverrfaglig tilnærming. Involvering fra allmennhet, beslutningstakere og andre kan være viktig for å gi analysen legitimitet.

Helhet kan være at de ulike landskapselementene danner en harmonisk helhet og/eller har en felles autensitet. Eksempler på dette kan være et typisk dal- eller slettelandskap, barskoglandskap eller fjellvidde.

Variasjon finnes i et landskap der flere elementer spiller sammen uten å skape kaos. Variasjon i terrengformer og vegetasjonsdekke og veksling mellom åpne og lukkede former er eksempler på dette. I jordbrukets kulturlandskap finnes ofte åpne jorder, små skogholt, kantvegetasjon, bekker og bebyggelse og evt. gamle kulturmarker med særlig verdifullt biologisk mangfold, innen et begrenset område som gir landskapet et variert uttrykk.

Intensitet oppleves sterkest i landskap av høy opplevelsesverdi. Kontrastvirkning er et eksempel der intensitet oppleves sterkt, der fossefall spiller opp mot stille vannflater, der sletteland møter steile fjellvegger eller der land møter hav. Landskapets tålegrense mot inngrep er svært viktig å fastsette. Dette vil si hvor mye et landskap tåler av inngrep før det endrer karakter. Et åpent landskap uten vegetasjonsdekke eller høydeforskjeller (f.eks. en fjellvidde) vil være sårbart og inngrep vil bli synlige. I et landskap som er mer kupert og vegetasjonskledd, vil et inngrep lettere kunne skjules, om det er målet.

Kommunen må altså skaffe seg en oversikt over sine landskapsverdier og ta stilling til hva som er viktig for kommunen å ta vare på.

Eksempler på landskapsanalyser utført i ulike kommuner:

- I Skaun kommune i Sør-Trøndelag er det gjort en landskapsanalyse i forbindelse med det kommunale prosjektet "Kulturlandskap i kommuneplanleggingen"
- Stavanger kommune
- Kristiansand kommune
- Sel kommune

Planer som kan være gode å ha:

- Forvaltningsplaner og skjøtselsplaner for viktige og sårbare områder
- Kommunedelplaner på ulike tema, f.eks. kystsone, vassdrag kulturminner/kulturmiljø eller utmark
- Fylkesdelplaner,- i en del tilfeller kan det være nyttig å se på tvers av kommunegrensene når det gjelder landskapsforvaltning, ofte henger områder sammen.

OBS! Odd, noen nye gode eksempler???

Kap.3.

Biologisk mangfold i jordbrukets kulturlandskapet

Historisk sett har jordbruket i lange perioder utnyttet naturen på en bærekraftig måte gjennom en variert og allsidig bruk. Flerbruk av arealene var vanlig. Dette skapte et meget innholdsrikt landskap, en mosaikk av åker, slåtteeng, havnehage, utmarksbeite, utslått, lauvingsli, setervoller og fjellbeite. Det ga et landskap med en rekke biotoper, ofte også i flere suksessionsstadier, med muligheter for overlevelse og spredning av forskjellige arter.

Siden industrialiseringen startet for ca. 150 år siden har de ulike landskapene imidlertid vært utsatt for dyptgående forandringer som følge av de endringer som har vært og er i landbrukets driftsformer, samt i annen arealbruk og ressursutnyttelse. Særlig i etterkrigstida har arealbruken ført til flere miljøproblemer som bl.a. tap av landskapskvaliteter, tap av naturtyper/kulturmarkstyper og artsmangfold, forurensing, spredning av giftstoffer, tap av kulturminner, tradisjon og identitet mv. På den annen side er bruken av utmarka nå, og etter hvert også deler av innmarka, i ferd med å gro igjen som følge av at man ikke bruker eller høster der lenger. Beite er mange steder opphørt, - det beites ofte lenger opp i fjellet enn før. Utmarksslått er så godt som helt opphørt. I et bærekraftig perspektiv er dette paradoksalt, fordi det er en miljøvennlig å høste på denne måten, samtidig som forstyrrelsen gir "rette" betingelser for mange arter. Videre skaper dagens intensive jordbruk på mindre areal ofte miljøproblemer, se kap. Xx Jordbruk.

Det var særlig kunstgjødsel som revolusjonerte jordbruket. Produksjonen økte, men ved bruk av kunstgjødsel på de gamle slåtte- og beitearealer ble artsmangfoldet redusert. Fig. 3 viser rødlistede artsgrupper i jordbrukets kulturlandskap. Av våre trua karplanter finner vi nær 40 % her og nær 60 % av de trua dagsommerfugler er knytta til de gamle kulturbetingete engene.

Som stavkirkene våre er noe av den mest verdifulle kulturarven når det gjelder kulturminner, er for eksempel de gamle slåtteengene og beitemarkene det på samme måte når det gjelder kulturlandskapets naturarv.

Kulturmark er arealer som er preget av jordbruksdrift, her brukt om seminaturlig vegetasjon som er dominert av ville arter i samfunn som er skapt av økologiske prosesser styrt av husdyr og mennesker.

Hovedtyper i jordbrukets kulturlandskap er:

- "Gårdslandskap" med innmark (dyrkingslandskap)
- Seterlandskap (i skog, fjell, ved kysten)
- Kystheilandskap
- Annet høstingslandskap i utmark (påvirket av slått, beite, lauving m.v.)

Hovedtyper av kulturmarkstyper/naturtype og

- Løveng
- Hagemark
- Beiteskog
- Høstingsskog
- Beitemark
- Slåttemark

Truethet

Akutt truet

Noe truet

Noe truet

Sterkt truet

Sjelden/generelt truet

- Strandeng
- Slåtte- og beitemyr
- Flommark
- Kystlynghei
- Veikant

Generelt noe truet – sterkt truet
 Noe – sterkt truet
 Kulturpåvirket: sterkt truet
 Generelt truet – sterkt truet

(Truethetskategori er oppgitt etter Fremstad & Moen 2001)

Viktige elementer og småbiotoper:

- Grove trær
- Styvingstrær
- Hule trær
- Åkerholme
- Steinrøys
- Steingjerde
- Bergknaus
- Åkerreine
- Gamle ubehandla trebygninger med kryptogamer
- Dammer

Oversiktene over er fra Felthåndbok for kartlegging av biologisk mangfold i jordbrukets kulturlandskap 2004 (Nasjonalt program for kartlegging og overvåking, supplerende kartlegging, foreløpig utgave DN.)

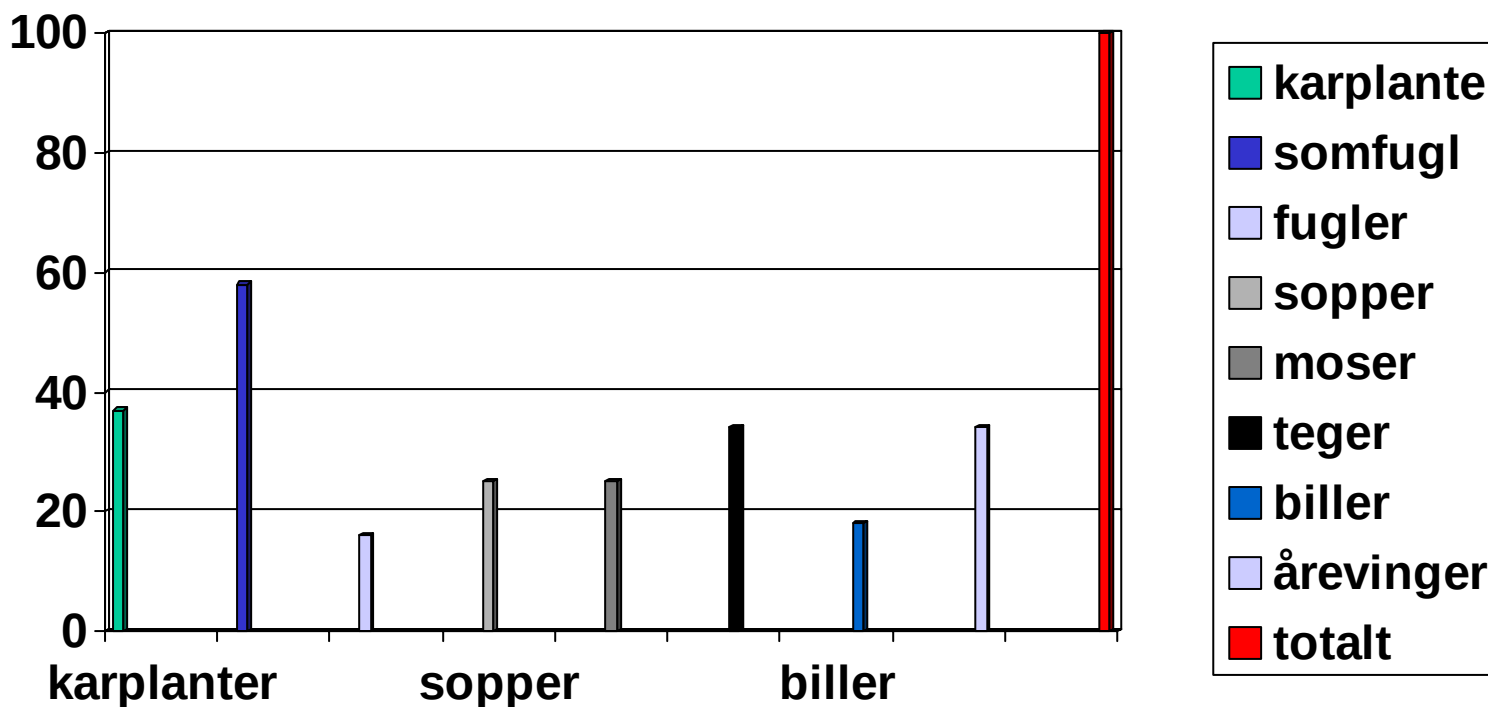

Fig.3. Rødlistede artsgrupper i jordbrukets kulturlandskap som del av totalt truete arter.
 (DN-rapport 1999-3 Nasjonal rødliste...)

Gjøres mindre!!!.

Kartlagte viktige naturtyper og verdifulle kulturlandskap (i høyremargen?) Er også henvist i kap. 5, ta med her likevel??? Gjelder også under, ellr bare en plass?

Viktige områder for biologisk mangfold i kulturlandskapet (informasjon og kart) fra kommunekartleggingen finner du i egen innsynsløsning i Naturbasen, her finner du også særlig verdifulle kulturlandskap (Nasjonal reg. av verdifulle kulturlandskap):

<http://dnweb5.dirnat.no/kultur/>

Kartlagte viktige naturtyper og verdifulle kulturlandskap (i høyremargen?)

Viktige områder for biologisk mangfold i kulturlandskapet (informasjon og kart) fra kommunekartleggingen finner du i egen innsynsløsning i Naturbasen, her finner du også særlig verdifulle kulturlandskap (Nasjonal reg. av verdifulle kulturlandskap):

<http://dnweb5.dirnat.no/kultur/>

Les mer:

- Om kulturmarker og småbiotoper i DN-Håndbok 13-1999:

<http://193.217.72.207/handbok/13/default.htm>

- Om utvikling av kulturlandskapet i Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker, for bestilling:

http://butikken.landbruksforlaget.no/index.cfm?vare_gr=67&prod_id=444

- I Nasjonal atlas for Norge. Vegetasjon. For bestilling:

<http://wgate.bibsys.no/gate1/SHOW?objd=97130730x&bibk=a>

- om endringer i jordbrukslandskapet på NIJOS sine hjemmesider:

http://www.nijos.no/Faktaleveranse/landskp/landskap_i_endring.htm